

PUL KREDIT BANKLAR

prof. ZAHİD FƏRRUX MƏMMƏD
(RF, TC, AR)

I Bölmə- Pul

Fəsil 1. Pul iqtisadiyyatının tarixi inkişafı

- İqtisadi həyatda pulun istifadəsi ilk bankların quruluşundan sonradır. Bəs, o zaman, pul olmayan yerdə necə bank qurula bilər və ya kredit əməliyyatları aparılardı?
- Deyə bilərik ki, ilk banklar **tanrı evləridir** və ilk bankçılar da **rahiblər** idi.
 - «**Tanrı evlərində**» yığılmış sərvətlər necə işlədilirdi?
- Mübadilə prosesində, pulun iştirakı olmayan sistemdə yalnız barter yolu ilə həyata keçirilirdi. **Barter**, alış-verişdə bir mal dəyərinin bir başqa mal ilə ödənilməsidir.
- **Barter iqtisadiyyatında ən böyük çatışmamazlıq, mallar arasında bir dəyişim nisbətinin təsbitidir.** Barterə mövzu olan mal sayı artdıqca, dəyişim nisbəti sayı da artacaqdır. Bunu $C = n(n-1)/2$, formulu ilə hesablamaq mümkündür. Burada C dəyişim nisbəti sayını, n-də dəyişimə mövzusu olan mal sayını göstərməkdədir. Mal sayı 100 isə, 4950 dəyişim nisbəti olacaqdır ki, bu qədər bilginə hər kəsin ağılda tutması və buna uyması həqiqətən çox çətin bir problemdir.
 - **Barterin problemlərindən biri də malların bölünməzliyindədir.** Məsələn, 1 dənə xalçası olan şəxsin xalçasını hissələrə bölərək alma, buğda və s. bu kimi əşyaları alması mümkün deyildir və ya buğda çoxluğuna sahib olan ailə bir xalça almağa yetəcək buğdaya malik olmaya bilər.

Beləliklə, **pulun yaranması** ilə **barterdəki $M \leftrightarrow M$** şəklində olan dəyişimin **$M \rightarrow P$** və **$P \rightarrow M$** formasına gəldiyini görürük

- **Beləliklə, ilk kağız pul ortaya çıxmış oldu.** Burada vurğulanması vacib olan nöqtə, **bank kassalarındakı qızıl miqdarı ilə bazarda bunun simvolu olaraq dolaşan kağız pul miqdarının bir-birinə bərabər olmasıdır.** Kağız pul standartında, pul vahidi başlıca malların müəyyən miqdarlardakı birləşimindən təşkil olunan bir mal səbətinin dəyəri olaraq tanımlanır, yəni qızıl standartında pul vahidi olaraq tanımlanan qızıl miqdarının yerini tutmaqda bəlli bir mal səbəti almışdır.
- **Pul miqdarı, ölkədəki mal səbəti miqdarının dəyərinə tutulur.** Əgər səbətin miqdarından çox pul çıxarılsa, səbətin dəyəri artır, yəni pulun dəyəri düşər, əksi durumda isə səbətin dəyəri düşər və pulun dəyəri isə yüksələr. Mal səbəti və dolayısı ilə pulun dəyərindəki dəyişmələr, uygulamada, ümumi **qiymət indeksi** ilə ölçülür. Bu indeksin dəyişməməsi, yəni qiymət sabitliyi, pul dəyərinin də dəyişməməsi anlamına gəlir. Bunu saxlamanın yolu da, qiymət indeksi yüksəldiyi zaman pul həcmi daraltmaq, düşdüyü zaman da pul həcmi genişləndirməkdir.

Fəsil 2.1. PULUN KLASSİK FUNKSIYALARI

Pul- hər kəs tərəfindən ödəmələrdə qəbul edilən ümumi bir mübadilə vasitəsidir. Pulun iqtisadi həyatdakı funksiyaları aşağıdakılardır:

- 1. Pul bir dəyər ölçüsüdür.** Pul istehsal və mübadilə mövzusu olan çeşidli mal və xidmətlərin hesablanması müştərək bir ölçü hesab vahididir. Mübadilə edilən mal və ya xidmətlərin vahidi qarşılığında ödənen pul miqdarına **qiymət** deyilir.
- 2. Pul mübadilə vasitəsidir.**
- 3. Pul bir yığım vasitəsidir.**
- 4. Pul gələcək ödəmələr üçün bir ölçü vahidir.**
- 5. Dünya pul funksiyası.**

Fəsil 2.2. PULUN MODERN FUNKSIYALARI

- **Pulun iqtisadi əməliyyatları asanlaşdırıcı, istehsalı təşviq edici (stimullaşdırıcı) və investisiyaları finanslaşdıran kimi önəmli funksiyaları da mövcuddur.**
- **Gəlirlərin yenidən bölgü aləti olaraq pul.** Banklar tərəfindən bəzi sektorlara kredit açılması, bəzilərinə isə kredit verilməsində rədd siyasəti, I halda sektorun inkişafına yol açır, II halda isə sektorun daralması ilə nəticələnir. Beləliklə, kredit siyasəti biznesin mənfəət həcminə müdaxilə etməkdədir. Nəticədə milli gəlir üzərində təsirli olmaqdadır. İnflyasiya dönməmində kredit siyasətinin gəlirlər üzərində ciddi təsiri vardır. Yığım sahibləri və sabit gəlirlilər satın alma güclərinin azaldığını asanlıqla hiss edirlər, buna qarşılıq borc olanlar inflyasiyadan yararlanarlar. Çünki aldıkları borcları irəlidə dəyəri düşmüş olan pul ilə ödəyəcəkdir.
- **Nüfuz aləti olaraq pul.** Banklar şirkətlərin istehsal siyasətinə istiqamətləndirilməsində təsirləri olduqca güclüdür. Banklar, bəzi şirkətlərin iflasının qarşısını alırlar. Bəzi sektorlarda yeni texnologiyanın tətbiqini və inkişafını dəstəkləyirlər.

FƏSİL 3. PULUN TƏDAVÜL SÜRƏTİ

- **Pulun tədavül sürəti**, pul vahidinin bir il içində ortalama olaraq əl dəyişdirmə sayıdır. Bir ölkədəki pul miqdarının bir il içindəki satınalma gücü, pul miqdarı (M) ilə tədavül sürətinin (V) hasilinə bərabərdir. $S=MV$ Pulun tədavül sürətini tapmaq üçün, nominal gəlir rəqəmini pulun təklifi miqdarına bölmək lazımdır. Hər ölkədə tarixi inkişafın nəticəsi olaraq çeşidli pullar tədavül etməkdədir. Bunları iki təməl qrupa ayırmaq olar:
 1. **Qanuni tədavül məcburiyyəti olan pullar.** Bu pullar, pul olma özəl-liyini qanundan alar. Ölkəmizdə Milli bankın banknotları qanuni tədavül məcburiyyəti olan pullardır.
 2. **Qanuni tədavül məcburiyyəti olmayan pullar.** Bunlardan pul olmaq xüsusiyyətlərini adət-ənənədən, xalqın özünün göstərdiyi güvəndən almaqdadır. Heç kimsə zorla bu cür pulları ödəmələrdə məcburən kimsəyə qəbul etdirə bilməz.
- Pulun ortalama olaraq əldə tutulma müddəti nə qədər uzun (qısa) olursa, pulun tədavül sürəti də o qədər az (çox) olur. Əgər pulun **tədavül sürəti V , əldə tutulma müddətini K** ilə göstərsək, aralarında aşağıdakı əlaqə yaranar: **$K=1/V$**

İnsanlar əllərində üç motivə görə pul tutarlar: **əməliyyat, ehtiyat və spekulyasiyon**

Tədavül sürətinə və ya insanların əllərində tutmaq istədikləri pul miqdarına **təsir göstərən faktorlar aşağıdakılardır:**

1. Ölkədəki pul və kredit qurumlarının inkişaf səviyyəsi və xalqın bunları istifadə etmə dərəcəsi:

1.1. borc vermə və investisiya imkanları;

1.2. borc vermə asanlığı.

2. Xalqın yığım və istehlak meyli.

3. Ölkədəki ödəmə adətləri:

3.1. gəlirlərin əldə edilməsindəki sıxlıq;

3.2. gəlirlərin əldə edilməsi və xərclərin ödəməsindəki düzənlik;

3.3. zaman və miqdar olaraq gəlir və xərclər arasındakı adekvatlıq.

4. Pulun əl dəyişdirmə asanlığı.

5. İnsanların gələcək haqqındakı dəyərləndirmələri:

5.1. gələcəkdəki gəlirlər və qiymətlər haqqındakı dəyərləndirmələr.

5.2. gələcəkdəki faiz həddi haqqındakı dəyərləndirmələr.

Fəsil 4. AZƏRBAYCANDA NAĞD PUL TƏDAVÜLÜNÜN TƏŞKİLİ

- Az. Res-sı Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq Az. Res-nın pul vahidi manatdır. (19-cu maddəsinin III hissəsinə müvafiq olaraq Az. Res-nın ərazisində manatdan başqa pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsi qadağandır).
 - Bir manat 100 qəpikdən ibarətdir.
- Pul nişanları kağız və metal pul formasında tədavülə buraxıla bilər.
- Azərbaycan Respublikasının ərazisində nağd pul tədavülünün təşkilini Milli Bank həyata keçirir və aşağıdakıları əhatə edir :
 1. pul nişanlarına olan tələbatı müəyyənləşdirir;
 2. pul nişanlarının istehsalını təşkil edir və ya hazırlanmasına sifariş verir, onların daşınmasını və saxlanmasını təmin edir;
 3. pul nişanlarının ehtiyatlarını yaradır və sərəncam verir;
 4. Milli Bank və kredit təşkilatları tərəfindən nağd pulun saxlanması və inkassasiyası qaydalarını müəyyən edir;
 5. Milli Bankda və kredit təşkilatlarında kassa əməliyyatlarının aparılması qaydalarını müəyyənləşdirir;
 6. tədavülə yararsız olan pul nişanlarının əlamətlərini və onların dəyişdirilməsi qaydalarını müəyyən edir.

DENOMİNASIYA

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasında pul nişanlarının nominal dəyərinin və qiymətlər miqyasının dəyişdirilməsi (denominasiyası) haqqında» **2005-ci il 7 fevral tarixli fərmanına uyğun olaraq** denominasiya ölkədə qiymətlər miqyasını optimallaşdırmaq, manata olan mübadilə məzənnələrinə yaxınlaşdırmaq, manata olan inamı artırmaq, Milli pul nişanlarının dizaynını, mühafizəsini və nominal strukturunu beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə həyata keçirilmişdir.
- Zəruri hazırlıq işlərindən sonra **2006-cı il yanvar ayının 1-dən** etibarən ölkədə yeni nəsil pul nişanlarının dövriyyəyə buraxılmasına başlanmışdır.
- Beynəlxalq təcrübəyə və xarici ekspertlərin tövsiyələrinə uyğun olaraq yeni pul nişanları dövriyyəyə mərhələlərlə, yəni yanvar ayında **1 və 5 manatlıq əskinazlar və qəpiklər**, mart ayında **10 və 20 manatlıq əskinazlar**, aprel ayında isə, **50 və 100 manatlıq əskinazlar** dövriyyəyə buraxılmışdır. Ümumilikdə, dövriyyəyə 12 nominalda pul nişanları buraxılmışdır ki, bunlardan 6-sı əskinazlardan, 6-sı isə metal sikkələrdən ibarət olmuşdur.

FƏSİL 5. PUL SİSTEMLƏRİ

Hər bir pul sistemi, sistemin dayandığı pulun standartına görə adlandırılır. Məsələn, qızıl, gümüş və kağız pul sistemi kimi.

1. **Qızıl pul sistemi (qızıl standartlar)**- 1-ci özəlliyi, milli pulun dəyərinin tamamilə müəyyən bir miqdar qızıla bağlanmış olmasıdır. Məsələn, 1 ABŞ dollarının qarşılığının 088876 qr qızıl olması kimi. 2-ci özəlliyi, hər istəyənin milli pulu, o pulu çıxaran banka verərək qızıla çevirə bilməsidir. Qızıl standartı sisteminin üç ayrı tətbiqi forması vardır:

- A) **Qızıl sikkə standartı** (Sikkə maddədən hazırlanmış puldur, Qızıl külçə pul çıxarılan yerə götürülür və pul formasında çıxarılaraq sikkə əldə edilir).
- B) **Qızıl külçə sistemi.** Bu sistemdə, bir öncəki sistemdə olduğu kimi, əsl pul yenə qızıldır. Ancaq burada, qızılın bilavasitə tədavülü yerinə, qızılı təmsil edən banknotların tədavülü prosesidir.
- C) **Qızıl valyuta standartı** bu sistemdə milli pul doğrudan qızıla bağlı deyildir. Başqa bir ölkənin qızıla bağlı olan puluna bağlıdır.

2. **Kağız pul sistemi.** Kağız pul, pul olma özəlliyini, qanundan və dövlətin etibarından almaqdadır.

3. **Kağız pul sisteminə valyuta kursu.** Satınalma gücü pariteti.

FƏSİL 5. PULA TƏLƏB VƏ TƏKLİF

- **Pul tələbi** milli iqtisadiyyatda müəyyən bir anda bütün fərd və qurumların yanlarında, kassalarında və bank hesablarında həmən xərcləyə biləcəkləri pul kütləsidir.
- **Miqdar nəzəriyyəsini müdafiə edən klassik iqtisadçılara görə**, pul yalnız işləm və ehtiyat motivi ilə tələb edilir və pul tələbi ilə milli gəlir arasında sabit bir əlaqə vardır.
- **Keynsə görə**, pul yalnız işləm və ehtiyat motivi ilə tələb edilməz, eyni zamanda spekulasyon motivi ilə də pul tələb edilə bilər. Pula tələb gəlir və faizin bir funksiyasıdır.
- **M.Fridmenə görə** pul, istiqraz, aksiya, mal varlığı kimi aktivlərlə yanaşı, **fərdlərin bilik və bacarıqları** bəşəri sərmayə çərçivəsində sərvət içində yer alır (çünki, gəlir qaynağı əldə edəcək).
- **Pul təklifi**, iqtisadi sistemdə müəyyən bir anda tədaviyə olan bütün növ pulun məcmu miqdarıdır. **Pul təklifi= kağız pullar (banknotlar)+bank pulu**. Kağız pullar MB tərəfindən çıxarılır və bazara pul tədavül olunması əməliyyatına «emissiya» deyilir.

II BÖLMƏ. KREDIT, FAİZ, İNVESTİSİYA

FƏSİL 10. KREDITİN MAHİYYƏTİ VƏ PRİNSİPLƏRİ

- **Kredit**, latın ifadəsi olub – greditam-gredere, yəni etimad etmə və ya inanma mənasını bildirir.
 - **Kredit**, əldəki pul ilə gələcəkdə ələ keçəcək pulun mübadiləsidir.
- **Kredit anlayışı**, kredit dəyərin kreditorla borcalan arasında geri qaytarılma əsasında hərəkətidir və bununla əlaqədar kreditorla borcalanın arasında yaranan iqtisadi münasibətlər toplusudur. Kredit münasibətləri zamanı tərəflər müəyyən prinsiplərə riayət etməlidirlər:
 1. **Kreditin qaytarılmalı olması.**
 2. **Müddətlilik.**
 3. **Ödəncilik**- kredit müəyyən olunmuş müddətdə tam qaytarılmalı, kreditdən istifadəyə görə əlavə faiz ödənilməlidir.
 4. **Təminatlıq prinsipi**- kreditin ödəniş vaxtı çatarkən, kredit ödənilmədikdə onun ödənilməsini təmin edən faktordur.
 5. **Differensial yanaşma, kredit qabiliyyəti**- bu prinsipə müvafiq olaraq, kredit ehtiyacı olan müştərilərə deyil, kredit qabiliyyətli (vəsaiti vaxtlı-vaxtında qaytaran) müştərilərə verilir.

FƏSİL 12. KREDİTİN QANUNLARI VƏ FUNKSIYALARI

Kreditin 3 qanun olaraq qəbul edilir: **1. Tarazlıq qanunu-** Kredit ilə onun mənbələri arasında asılılığı tənzimləyir. Sərbəstləşən vəsaitlə yenidən bölüşdürülən vəsaiti tarazlaşdırır.

2. Ssuda dəyərinin saxlanması qanunu- müvəqqəti istifadəyə verilmiş vəsait geri qayıtdıqda onun dəyəri itmir.

3. Vaxt qanunu- kreditin dövretmə sürətinin artımı onun yeni borcalana təqdim edilməsinə imkan verir.

Kreditin funksiyaları aşağıdakılardır: **1. Yenidən bölüşdürmə funksiyası,** yəni kreditorun sərbəst vəsaiti başqa əraziyə və ya başqa iqtisadi sahəyə keçə bilir;

2. Tam dəyərli pulların kredit pulları ilə əvəzlənməsi prosesi;

3. Tədavül xərclərinə qənaət;

4. Kapitalın konsentrasiya və mərkəzləşdirilməsi. Kreditin köməyi ilə bir fərdin kapitalları onlara digər fərdlərin kapitallarına əlavə etməklə artırılır. Yəni, kredit fərdi müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərə çevrilməsi, yeni şirkətlərin yaradılması, inhisarların və beynəlxalq şirkətlərin meydana gəlməsi amillərindən biridir.

FƏSİL 14. KREDİTLƏŞMƏ PROSESİ

- **Kreditləşmə prosesi**, bankın keyfiyyətli və yüksək gəlirli kredit portfelinin təşkilində ciddi məsələdir. Dəqiq təşkil edilmiş kreditləşmə prosesi kredit riskini min-a endirməyə imkan verir
 - Kreditləşmə prosesini **iki mərhələyə** bölmək olar. **I mərhələdə**, müştərinin təqdim etdiyi kredit ərizəsi dəqiq təhlil olunur. **II mərhələdə**, bank verilmiş kreditin məqsədli istifadə edilməsi üçün borc alanın cari fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir.
- Banklar **fondlarından istifadə edərkən** 3 önəmli nöqtəyə diqqət edirlər : 1. güvənliyi (riski minimum); 2. likvidliyi (təhlükəsiz müddət); 3. gəlirliliyi (gəlirlik maksimum olsun).
- **Kredit tələblərinin dəyərləndirilməsi**. Kreditləşdirmə, banklar baxımından mənfəətli, mənfəətli olduğu qədər də, riskli bir funksiyadır. Riskə təsir edən amillər bunlardır: 1. **Təbii fəlakətlər** (yanğın, zəlzələ və s.); 2. **Texnoloji dəyişmələr** nəticəsində kredit alan firmanın rəqabət gücünün zəifləməsi; 3. Kredit alan firmaların apardıqları **menecment xətalari** (istehsal, marketing və b. mövzularda); 4. **Hökumət qərarlarının** kredit alan firmaların ödəmə güclərinə neqativ təsiri və s.

Kredit tələblərinin rədd səbəblərini üç başlıq altında təhlil edək:

1. Kredit tələb edənlərlə əlaqədar;

- * Kredit tələbinin firmanın məsuliyyətli orqanları tərəfindən olunmaması;
- * Firmanın cari likvid vəziyyətinin borc ödəməyə əlverişli olmaması;
- * Firmanın öz sərmayəsinin yetərsiz olması, borcunun yüksək olması;
- * Bankın şirkətin idarəetmə sistemindən narahatlığı (bank tərəfindən araşdırmalar nəticəsində firma sahiblərinin mənəvi vəziyyətlərinin zəifliyi və firmanın satış həcmnin (fəaliyyət nəticələrinin) konyukturaya bağlılığı);
- * Firmanın innovasiya fəaliyyətinə keçməsi;

2. Bankın kredit siyasətindən qaynaqlanan rədd səbəbləri;

- * İstənilən kreditin müddətinin uzun olması;
- * Tələb edilən kredit məbləğinin çox az və ya çox yüksək olması;
- * İstənilən kreditin, bankın kredit növlərindən olmaması;
- * Firmanın fəaliyyətdə bulunduğu iş sahəsinin bankın kredit verdiyi sektorlara daxil olmaması;
- * Kredit tələb edən şirkətin bankın əmanətçisi olmaması;

3. Qanuna uyğun rədd.

FƏSİL 15. KREDITİN İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLU

1. Məhsul istehsalı və satışının fasiləsizliyinə olan təsiri;
2. Kredit istehsalın genişlənməsində rolu böyükdür;
3. Kreditin pul dövriyyəsində də rolu mühümdür. Məlum olduğu kimi, nağd pulların tədavülə buraxılması və tədavüldən çıxarılması kredit əsasında banklar vasitəsilə baş verir;
4. İqtisadiyyatın kredit tənzimlənməsi kreditin həcmi və dinamikasını dəyişməklə iqtisadiyyatın inkişaf imkanlarına və perspektivlərinə təsir göstərməklə, dövlət, sosial-iqtisadi problemlərin həllinə, ziddiyyətlərin zəiflədilməsinə, iqtisadi böhranlar gedişinin yüngülləşdirilməsinə, inflasiyanın dayandırılmasına, iqtisadiyyatın və ümumi milli məhsulun, ixrac və idxalın quruluşunun səmərələşdirilməsinə və s. çalışır.
5. Kredit tənzimlənməsi bütövlükdə iqtisadiyyatın səmərələşdirilməsinə, onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət etsə də müəyyən məhdudiyyətlərə də malikdir, əks halda, kreditə hədsiz meyl, ondan makro və mikro səviyyələrdə sui-istifadə pul kredit böhranları ilə nəticələnə bilər.

FƏSİL 16. KREDITİN FORMALARI

1. **Ssuda dəyərindən asılı** olaraq kredit formaları: əmtəə, pul, qarışıq (əmtəə-pul);
2. **Kreditordan asılı** olaraq kredit formaları: təsərrüfat (şirkətlərarası) bank, mülki (vətəndaşlar arasında), kommersiya, dövlət, beynəlxalq, istehlak.
3. **Borc alanın tələbatından asılı** olaraq kredit formaları: istehsal təyinatlı, istehlak təyinatlı.
 - **Kommersiya kreditinin miqyasları** hər bir halda ticarət və sənaye kapitalı ehtiyatları ilə müəyyən olunur və məhdudlaşır. Ticarət və sənaye kapitalının kommersiya krediti xətti ilə hərəkəti ünvanlıdır: əmtəə ya istehsalçıdan istehlakçıya, ya da istehsalçıdan əmtəənin sonrakı satışı ilə məşğul olan ticarət şirkətinə ötürülür.
 - **Bank krediti kreditləşmənin istiqamətləri** məbləği və müddətləri ilə məhdudlaşmır. Bank krediti kommersiya kreditində olduğu kimi təkcə əmtəə tədavülünə deyil, həm də kapital yığıma xidmət edir.

KREDİTİN NÖVLƏRİ

1. **Kreditləri verən şəxslər yönündən:** bank və qeyri-bank kreditləri daxildir;
2. **Alan şəxslər baxımından:** özəl sektora açılan və dövlət sektoruna açılan kreditlər daxildir;
3. **İqtisadi sektorlara:** kommersiyavə kənd təsərrüfatı kreditləri, sənayeyə açılan kreditlər, inşaat sektoruna açılan kreditlər;
4. **Kreditdən istifadə məqsədlərinə görə:** Kreditdən istifadə məqsədlərinə görə - istehlaka açılan kreditlər və istehsala açılan kreditlərə bölünür;
5. **Təminatlılığına görə:** təminatlı (açıq) və təminatsız kreditlər, təminatlı kreditlərin özü də, zəmanət qarşılığı, əmtəə və sənət qarşılığı, ipotek qarşılığı açılan kreditlərə bölünür. Kredit alanın imzasına güvenirək açılan kreditlərə **açıq kredit** deyilir;
6. **Müddətinə görə:** qısa müddətli, orta müddətli və uzun müddətli kreditlərə bölmək olar ;
7. **Ödəndirliyinə görə:** baha faizli, ucuz faizli , faizsiz kredit növləri.

FƏSİL 16. İPOTEKA KREDİTİ

- **İpoteka krediti**– müvəkkil kredit təşkilatı tərəfindən borcalana yaşayış sahəsinin alınması üçün məqsədli istifadə, faizlər ödənilmək və təminatlıq şərtləri ilə verilmiş puldur. Azərbaycan Respublikasında ipoteka haqqında qanun **15 aprel 2005-ci ildə** qəbul edilmişdir. Ölkədə yaşayış mənzillərinin kreditlə satılması şərtlərini müəyyən edən «İpoteka haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin **7 iyun 2005-ci il 252№-li Fərmanı** Qanunun hüquqi olaraq qüvvəyə minməsinə səbəb oldu.
- İpoteka Fondunun vəsaiti hesabına verilən ipoteka kreditləri bu tələblərə cavab verməlidir: 1. Kredit Azərbaycan **manatı** ilə verilməlidir; 2. Kredit **Azərbaycan Respublikasının vətəndaşına** verilməlidir; 3. İpoteka predmeti yalnız **mənzil** və ya fərdi **yaşayış binası** ola bilər; 4. Kreditin məbləği kreditin verildiyi tarixə ipoteka ilə yüklü edilən daşınmaz əmlakın bazar qiymətinin **85%-dən çox** olmamalıdır; 5. İpoteka kreditləri üzrə ödəniləcək aylıq məbləğ borcalanın aylıq məcmuu gəlirinin **70%-dən çox** olmamalıdır; 6. Borcalanın və onun ailəsinin həyatı və fəaliyyəti ilə əlaqədar müntəzəm ödənişlər hər bir ailə üzvünün saxlanılması üçün xərc ölkə üzrə müəyyən olunmuş **yaşayış minimumundan az** götürülə bilməz; 7. Kreditin son ödəniş tarixinə borcalanın yaşı qanunvericiliklə müəyyən olunmuş **pensiya yaş həddindən** çox olmamalıdır; 8. Dövlət **qeydiyyatına** alınmalı və AİF tərəfindən təsdiq olunmuş **siyahıya daxil olaraq**, onunla əməkdaşlığa dair müqavilə bağlamış **müstəqil qiymətləndirici tərəfindən** qiymətləndirilməlidir; 9. Kredit üzrə borc və hesablanmış faizlər hər ay bərabər hissələrlə (**annuitet ödənişlər**) dənilməlidir; 10. **Həyat sığortası müqaviləsi** və s. digər tələblər.

FƏSİL 21. KREDIT SİSTEMİ

- **Kredit sistemi** - gəlirləri istehlak və ya investisiya ehtiyacından yüksək olan şəxs-lərin fondların, gəlirləri xərclərinin altında olan şəxslərin əlinə keçməsinə vasitəçilik edir.
- **“Əmanət qəbul edən qurumları”** yığımların əmanət formasında toplayan vasitəçi qurumlardan ən önəmlisidir. Finans bazarlarındakı əmanət toplayan qurumları beş qrup altında toplaya bilərik.
 - 1. Kommersiya bankları**- ticarətlə yaxından əlaqədar olmasını xəbər verir topladıqları müddətli və müddətsiz əmanətlərlə bərabər, dolayı finans alətlər qarşılığında fond toplayaraq səhm, istiqraz və çeşidli kredit alətlərinə yatırın finans qurumlarıdır.
 - 2. Kredit ittifaqları**- mənfəət məqsədi daşımır və daha çox üzvlərinin istehlak kreditləri ehtiyacını qarşılamaq üçün yatırım edərlər.
 - 3. Əmanət bankları**- ipotekli kreditlər yolu ilə, kiçik yatırımcılara yönəlik borcvermə əməliyyatlarında ixtisaslaşmış qurumlardır.
 - 4. Əmanət və kredit birlikləri**- ev, avtomobil, inşaat-mənzil kimi istehlak kreditləri sahəsində ixtisaslaşırlar.

POÇT-BANK QURUMLARI

- Poçt sistemi tərkibində bank-finance xidmətlərinin spektrləri aşağıdakılardır:
 - nəğd pulların saxlanması və inkassasiya xidmətləri;
 - hesab açmadan pul köçürmələri;
 - korporativ bank xidmətləri (korporativ banking)— proce maliyyələşməsi, faktoring və lizing əməliyyatları;
 - pərakəndə bank biznesi— cari hesabların açılması, əmanət xidmətləri, istehlak kreditləri, investisiya fondları, sığorta, ipoteka kreditləri və mobil müşavirlik xidmətləri;
 - hesablaşma əməliyyatı (transajtion banking)— müştərinin hesabından ödəmələrin köçürülməsi əməliyyatı;
 - plastik kart xidmətləri— debet və kredit kartları;
 - sığorta xidmətləri;
 - yığım və investisiya xidmətləri və kapital bazarında (kapital markets) — aktivlərin menecmenti

FƏSİL 22. ƏMANƏT QƏBUL ETMƏYƏN FİNANS QURUMLARI

- **Investisiya bankları**- bu banklar uzunmüddətli investisiya kreditini təmin edən və ya da özəl şirkətlərin çıxardıqları istiqrazların satışına qərantiya verən qurumlardır. İnvestisiya banklarının funksiyaları aşağıdakılardır:

1. Aksiya və istiqrazların II bölgüsünü həyata keçirir;
2. avrovalyuta bazarında avroistiqraz və avroaksiya yerləşdirilməsinə vasitəçilik edir;
3. korporativ şirkətlərə investisiya mövzusunda müşavirlik xidməti verir.

- **İnkişaf bankları**- daha çox sərmayə bazarının inkişaf etmədiyi və ya sərmayənin qıt olduğu ölkələrdə ortaya çıxmışdır. İnkişaf banklarının vəzi-fə-ləri isə aşağıdakılardır:

1. İnvestisiya layihələri hazırlamaq və investisiyanı stimullaşdırmaq məqsədi ilə kredit vermədə yardımlar;
2. Şirkətlərin səhmlərini alaraq investisiya процесиндя iştirak edirlər;
3. Xarici sərmayənin investisiya sahələrinə yönəlməsinə vasitəçilik edirlər.

ƏMANƏT QƏBUL ETMƏYƏN FİNANS QURUMLARI

- **Finans şirkətləri**- öz varlıq və borclarına əsaslanıb qiymətli kağızlar ixrac etməklə və topladıqları fondları birbaşa olaraq nağd kredit istəyən istehlakçılara və ya istehlak mallarının finansmanı üçün şirkətlərə qısa və uzunmüddətli kredit təklif edən finans qurumlarıdır.
 - **Sosial güvənlik qurumları**
- **İnvestisiya fondları**- investorlara mülkiyyət haqqı verən səhm ixrac edirlər. **Açıq və qapalı** investisiya fondları mövcuddur.
 - **Pensiya fondları**- üzvlərinin əqidəsinə və gəlirinə görə təsbit edilən ayırmaları toplayaraq üzvlərini xəstəlik, ölüm və pensiyalılıq kimi risklərdən qoruyurlar.
 - **Qiymətli kağızla əməliyyat aparan şirkətlər**- əllərindəki uzunmüddətli fondları qanun çərçivəsində səhm və istiqraz satınalma yolu ilə dəyərləndirən qurumlardır. Şirkətlər broker və diler kimi xidmət göstərməklə, nəticədə gəlirlər əldə edirlər.
- **Sığorta şirkətləri**- sığorta şirkətlərinin əsil funksiyası, meydana gəlməsi düşünülməyən təhlükələrdən doğa biləcək itki və zərərləri azaltmaq məqsədi ilə üzvlərinə sığortaçılıq xidmətləri verirlər.
- **Həyat sığorta şirkətləri**- həyat sığortasının təməl vəzifəsi sığorta alanı ölüm və yaşama risklərindən qorumaqdır.

LİZİNQ

- **European Leasing Association** tərəfindən verilən tərfi aşağıdakı kimidir:
"Finans icarəçi", məlum bir müddət üçün icarələyən (lessor) və icarəçi (lessee) arasında imzalanan, icarəçi tərəfindən seçilib, icarələyən tərəfindən satın alınan bir mülkiyyətini icarələyəndə, malın istifadəsini müəyyən bir icarə haqqı ödəməsi qarşılığında icarəçidə buraxan bir kontarktdır. Bu tərifə görə, icarə dəyərinə icarələyənin ümumi xərcləri: malın dəyəri və ya bağlanan sərmayənin faizi və mənfəət marjı daxildir.
- Dünyada lizinqə mövzu olan mallar: avtomobillər; büro cihazları; xəbərləşmə cihazları; kənd təsərrüfatı maşınları; təyyarələr; yol-inşaat maşınları; avtobuslar; mətbəə avadanlıqları; tibbi cihazlar; enerji təsisatı.
- Beynəlxalq lizinqin inkişafında rol oynayan başlıca 2 faktor mövcuddur:
 - 1) **Təyyarə və gəmilərin satın alınmasının böyük investisiya tələb etməsi** və şirkətlərin lizinq yolu ilə finansman yükünü həmin avadanlıqları çalışma ömrünə bölmək istəmələridir;
 - 2) Ölkələr ixracatlarını inkişaf etdirmək üçün **beynəlxalq finansal icarələmə metodundan** istifadə edirlər. Məsələn, 1979-cu ildə yapon hökuməti tərəfindən dəstəklənən **"Şamural leasing" ("Shogun Lease")** proqramı hazırlanmışdır. Proqrama görə, yapon finansal lizinq şirkətləri, ABŞ təyyarələrini öncə satın almış sonra beynəlxalq sahədə icarələməklə, idxalatını artırmış və valyuta rezervlərini azalmış kimi göstərmişlər. Daha sonra valyuta risklərini azaltmaq üçün, yapon iyni üzərindən daha aşağı faizli sözləşmələr quraraq, iyn gəlirlərinin özlərinə qayıtmasına nail olmuşlar.

FAKTORİNG VƏ FORFATİNG

- **Faktoring**- böyük miqdarda kreditli satış edən şirkətlərin, bu satışlardan alınan haqların "Faktoring şirkəti" tərəfindən satın alınması əməliyyatıdır. Faktoring əməliyyatı firma (müşəri), borclu və faktoring şirkəti olmaq üzrə üç tərəfdən ibarətdir:
 1. **Firma (müşəri)**- faktoring xidmətini tələb edən və kreditli satışlardan əldə edilənləri faktoring şirkətinə dövr edən şirkətlərdir.
 2. **Faktoring şirkəti**- müştərinin alacaqlarının dövr etdirərək və satın alaraq, qarşılığını nağd şəklində, alacaqlıya ödəyən şirkət və ya bu əməliyyatları yürüdən bankdır.
 3. **Borclu**- müştərinin alacaqlı olduğu fərdlər, şirkətlərdir.
- **Forfating**- faktoringdə olduğu kimidir, lakin, bu metod ilə ixracatın 80% və ya 90%-ə kimi hissəsi finansə edilir. Çünki mal dəyərinin 10%-20%-ə qədər hissəsi nağd olaraq ödənilir. Forfating əməliyyatında yer alan tərəflər aşağıdakılardır: ixracatçı şirkət (forfaitist); idxalatçı firma; Forfait; qaranth bank.
- **Forfajter ixracatçıdan dəyərləndirmə ala bilmək** üçün bəzi məlumat və sənədlər istəyir: kreditin həcmi, müddəti, valyuta cinsi, idxalatçının adı, ünvanı, yerləşdiyi ölkə, təminat növü, təminatı verəcək olan bankın adı, sənədlərin məbləği, müddətləri, ödənəcəkləri yer, ixrac edilən malların cins və miqdarı, sənədlərin təslim tarixi və digər sənədlər.

III BÖLMƏ. BANK FƏALİYYƏTİNİN ƏSASLARI

FƏSİL 23. BANKLARIN FƏALİYYƏT NÖVLƏRİ

Bankların fəaliyyəti **sənaye, aqrar, tikinti və nəqliyyat** müəssisələrindən çox fərqlidir. Bunu aşağıdakı şəkildə sıralaya bilərik:

1. Kommersiya şirkətlərindən fərqi, **lisenziyaların Mərkəzi Bankdan** alınmasıdır;
2. Banklarda **borc vəsaiti xüsusi kapitala** görə nisbətən çoxdur. Lakin, bu çoxluq hududsuz deyil, qanunla tənzimlənir;
3. Banklar **mal deyil, satınalma gücü** istehsal edir. Bankçılıq pul ticarəti deməkdir. Bir tərəfdən ucuz faizlə aldığı pulları, digər tərəfdən nisbətən daha yüksək faizlə satmaq nəticəsində mənfəət əldə etməyə çalışır;
4. **Rentabellik likvidlik və riskin bölüşdürülməsi prinsiplərinə** çox bağlıdırlar. Banklar mümkün olduğu qədər ucuz bir faizlə vəsait təmin edərək, ən yüksək faizlə ehtiyacı olan iqtisadi vahidlərə borc olaraq vəsait verir (təminatlı şəkildə). Banklar əlindəki pulu mümkün olduğu qədər çox fiziki və hüquqi şəxslərə paylamaq üçün kassasındakı aktivlərinin müəyyən bir hissəsini nağd pul şəklində saxlayır;
5. Qanun, banklara kassalarında borclarına qarşı hər an **likvid varlıqların nisbətini** təsbit edir (digər müəssisələrdə belə bir məcburiyyət yoxdur);
6. banklar pul yaratmaqla **tədavüldə pulun miqdarına** təsir edərək, qiymət mexanizminə təsir edə bilər (digər müəssisələrin belə bir təsir gücü yoxdur);
7. Azərbaycanda yeni bank açmaq üçün **10 milyon manat** tələb edilir.
8. Bankların iflası zamanı **dövlət tərəfindən lazımi tədbirlər və proqramlar** hazırlanır.

BANKLARIN FƏALİYYƏT NÖVLƏRİ

Banklar fəaliyyət növlərinə görə bir neçə qrupa ayrılır:

1. **Mərkəzi Bank**- dövlət bankıdır və maliyyə agentı kimi çıxış edir;
2. **Kommersiya bankları**- sənaye və ticarət qurumlarına qısa müddətli kredit açmaq üzrə fəaliyyət göstərirlər;
3. **Aqrar banklar**- dünya ölkələrinin çoxunda aqrar iqtisadiyyatına yönəlik dövlət tərəfindən qurulan banklardır;
4. **Xalq bankları**- iri və orta ölçülü şirkətlərin uzunmüddətli kreditə olan ehtiyacını qarşılamaq üzrə qurulan banklardır;
5. **İnvestisiya bankları**- daha çox kapital bazarının inkişaf etdiyi ölkələrdə xalqın qısa və uzun bir müddət üçün istifadə etmədiyi əmanətləri ilə şirkətlərin və dövlətin uzun müddətli kreditə olan ehtiyaclarının qarşılannasında vasitəçi olurlar. Şirkətlər tərəfindən ixrac edilmiş qiymətli kağızların bir hissəsinin satılmaması halında, özü satın almanı qəbul edə bilər ki, bu əməliyyata öhdəliyin satışı deyilir. Bank bu qarantıyla bir növ şirkətin ixrac edəcəyi qiymətli kağızları sığorta etdirməkdədir. Bu əməliyyatdan bank **iki şəkildə** gəlir əldə etmiş olar. **Birincisi**, satışında vasitəçilik etdiyi qiymətli kağızlar üzərində müəyyən bir komisiyon alır. **İkincisi də**, qaranti komisiyonu alır (qaranti etdiyi (satışını) sənədlərin

BANKLARIN FƏALİYYƏT NÖVLƏRİ

6. **İnkişaf bankları**- daha çox sərmayə bazarının inkişaf etmədiyi, qıt olduğu ölkələrdə investisiyanı stimullaşdırmaq üçün yaranmışdır;
7. **İstehlak bankları**- xidmətlərini istehlakçılara təklif edir;
8. **Universal banklar**- bütün xidmətləri təklif edən qurumlardır;
9. **İpoteka bankları**- dünya praktikasında 2 modeli mövcuddur:
 - I. **ikisəviyyəli ipoteka kredit sxemi adlandırılan amerikan modeli**- ilkin ipoteka bazarında verilən ipoteka kreditləri daha sonra xüsusi yaradılmış agentliklər tərəfindən satılır ki, bu agentliklərlə də qiymətli kağızların buraxılışı yolu ilə onları sekyuritizasiya edir
 - II. **birsəviyyəli ipoteka kredit sxemi adlandırılan alman modeli**- ipoteka kreditini vermiş banklar sərbəst şəkildə qiymətli kağızların buraxılış yolu ilə ipoteka kreditini yenidən maliyyələşdirə bilər.
10. **İslam bankçılığının** ən başlıca özəlliyi, İslam dinində faizin haram sayılması səbəbilə, faizsiz bir iqtisadi sistem inkişaf etdirməyə çalışmasıdır. İslam bankının dayandığı iki təməl prinsip vardır: 1. pulun bir mal deyil, bir mübadilə vasitəsi, bir finans hesab ölçüsü olması; 2. əməyini ortaya qoyan ilə sərmayəsini ortaya qoyan, işin nəticəsinə görə (mənfəət və ya zərərə) şərikdirlər.

FƏSİL 24. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BANK FƏALİYYƏTİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI

- Azərbaycan Respublikasının bank sistemi **Az. Res-sının Mərkəzi Bankından və kredit təşkilatlarından** (bank, xarici bankın yerli filialı, bank olmayan kredit təşkilatı) ibarətdir.
- **Kredit təşkilatlarının fəaliyyəti**- AR-sının Konstitusiyası, banklar haqqında Qanun, AR-sının Mülki Məcəlləsi, "ARes-sının Mərkəzi Bankı haqqında" və "Kredit İttifaqları haqqında" ARes-sının qanunları, MBankın bunlara müvafiq olaraq qəbul edilmiş **normativ aktları**, AR-sının digər normativ hüquqi aktları, habelə AR-sının tərəfdar çıxdığı **beynəlxalq müqavilələrlə** tənzimlənir.
- **Mərkəzi Bankın fəaliyyəti**- "ARes-sının MB-ı haqqında" qanunu (10 dekabr 2004-cü il, 17 aprel 2007-ci il, 9 oktyabr 2007-ci il, 6 noyabr 2007-ci il, 26 may 2009-cu il, 19 iyun 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il) MB-ın hüquqi statusunu, onun məqsəd, funksiya və səlahiyyətlərini, habelə idarəetmə və təşkilati strukturunu müəyyən edir. MB müstəqil balansla, nizamnamə kapitalına və digər əmlaka malikdir (**qanunvericiliyə uyğun olaraq, əmlakına sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarını həyata keçirir**). Qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, MB-ın razılığı olmadan kapitalının və digər əmlakının **özgəninkiləşdirilməsinə** yol verilmir.

MƏRKƏZİ BANK

- **MB-ın fəaliyyətinin əsas məqsədi** öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsi və bank və ödəniş sistemlərinin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir.
- **MB-ın kapitalı**- onun **nizamnamə kapitalından və kapital ehtiyatlarından** ibarətdir. **MB-ın nizamnamə kapitalı** 50 milyard man-dır. **MB-ın kapital ehtiyatları** tədavülə buraxılmış nağd milli valyutanın **15 faizi miqdarında** müəyyən edilir və hesabat ilinin mənfəətindən ayrımlar hesabına formalaşdırılır.
- **MB ARes-nın bank sisteminin sabit işini təmin etmək**, bank kreditorlarının və əmanətçilərinin maraqlarını qorumaq məqsədilə bank fəaliyyəti üzərində lisenziyalaşdırma, tənzimləmə və nəzarət funksiyalarını həyata keçirir. MB kredit təşkilatlarının öhdəlikləri üçün, kredit təşkilatları isə MB-ın öhdəlikləri üçün cavabdeh deyildir. İllik hesabatla ictimaiyyəti məlumatlandırırlar.
- MB banklar üçün **sonuncu instansiya kreditoru** kimi çıxış edə bilər. Kredit təşkilatları üçün, **prudensial normativləri** müəyyənləşdirir.

FƏSİL 26. MƏRKƏZİ BANKIN FƏALİYYƏTİ

- **Pul siyasəti strategiyasının hazırlanması** iki mərhələdən ibarətdir: onun **son məqsədinin** müəyyən edilməsi; **cari məqsədinin** müəyyən edilməsi. Bütün bu məqsədlərin hamısı **monetar orqanlar** tərəfindən həyata keçirilir.
- **Pul siyasətinin son məqsədi** iqtisadi artımın, səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsidir. Hər bir ölkənin iqtisadi siyasətinin əsasında inflyasiya səviyyəsinin aşağı salınması, ÜDM-in artımı, sabilliyin əldə olunması və bu sabilliyin uzun müddət qorunmasıdır. **Monetaristlər belə hesab edirlər** ki, istehsalın stabil artımına, stabil qiymətlərə, işsizlik səviyyəsinin təbii həddə salınmasına və tədiyə balansının strukturunda müsbət saldoya nail olunması üçün, bazar elementləri **sərbəst fəaliyyət** göstərməlidir.
- Pul orqanları öz səlahiyyətlərini yerinə yetirmək üçün iki aspekti dəqiq müəyyənləşdirməlidirlər:
 - 1) **pul orqanlarının səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi.** Belə bir prak-ti-ka mövcuddur ki, Mərkəzi Banklar bütün əldə olunmuş nailiyyətləri öz adlarına çıxır, uğursuzluqlara görə isə çətinliklərə qarşı duracaq səlahiyyətlərinin olmadıqlarını bəhanə gətirirlər.
 - 2) **Pul sisteminin sabilliyi.** Nəticədə, iqtisadi sistem sabilləşir.

MƏRKƏZİ BANKIN MƏQSƏDİ

- MB-ın fəaliyyətinin əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyininin, bank və ödəniş sistemlərinin sabitliyini və inkişafının təmin edilməsidir (mənfəət götürmək deyildir). Və əsas məqsədlər aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

1. fəaliyyət sərhədlərinə görə, daxili və xarici məqsədlərinə

2. fəaliyyət vaxtına görə, taktiki və aralıq məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

- Taktiki məqsəd dedikdə, pul orqanlarının açıq bazarda ardıcıl əməliyyatlar aparması vəzifələri nəzərdə tutulur.
- Aralıq məqsəd- müəyyən vaxt intervalında iqtisadi dəyişiklərin tənzim edilməsi vəzifələrini ifadə edir. Aralıq məqsədlərə istehsalın nominal həcmi, faiz dərəcəsi, pul kütləsinin artım tempi, qiymət səviyyəsi aiddir.
- MB qarşıdakı il üçün dövlətin pul siyasətinin əsas istiqamətlərini oktyabr ayının 1-dən gec olmayaraq AR-sı Prezidentinə təqdim edir və dekabr ayının 31-dək KİV-lərdə ictimaiyyətə açıqlayır.
- MB kredit təşkilatlarının öhdəlikləri üzrə, kredit təşkilatları isə MB-ın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşıyırlar.

PUL SIYASƏTİ (BİRBAŞA ALƏTLƏR)

- MB pul siyasətini həyata keçirərkən iki istiqamətdə hərəkət edir:

1. **Birbaşa pul siyasətində** tənzimləyici gücündən istifadə edərək MB məqsədlərini həyata keçirmək üçün bazar qaydalar ilə deyil, aşağıdakı qanuni qaydalar alətlərindən istifadə edir;
 - a. **Faiz dərəcələrinə nəzarət;**
 - b. **Kredit limitləri.** MB kommersiya banklarının sektorlara açacaqları kredit miqdarına məhdudiyyət qoya bilər;
 - c. **Fərqliləşdirilmiş reeskont kreditləri.** Bank bazasında reeskont kvotaları bankların məqsədlərinə, risk vəziyyətinə uyğun olaraq, likvid ehtiyacı ilə əlaqədar müəyyən edilir;
 - d. **Disponibilitə tətbiqi.** MB, kommersiya banklarının aktivlərindəki mənbələrin müəyyən bir nisbətini dövlət istiqraz kağızlarını satın almağa və ya bankların varlıqlarının müəyyən faizini kassalarında nağd olaraq tutmağa məcbur edə bilər;
 - e. **Portfeldə finans aktivlərinin yenidən nizamlanması.**
Məsələn, satın alınan səhm və iqtisrazların hansı fəaliyyət sahəsinə aid olmasını, bunların nisbətinin və ya miqdarının nə qədər olacağını müəyyən edir;

PUL SİYASƏTİ (DOLAYI ALƏTLƏR)

f. Reklam və ya rəsmi olmayan göstərişlər. MB-ın ölkədə həyata keçiriləcək pul siyasətinin məqsədləri haqqında media qurumları vasitəsilə ictimaiyyətə açıqlamaları və ya iqtisadi islahatlar haqqında tövsiyə və təklifləri, şirkət və şəxslərin gələcək investisiya qərarlarında dəyişikliyə təsir edə bilər.

2. MB dolayısı olaraq pul bazarına müdaxilə etmək şərti ilə. Pul siyasətinin dolayısı alətlərinin üç növü mövcuddur:

- a. Reeskont siyasəti.** Likvid keyfiyyəti yüksək olan finans varlıqlarının diskont edilməsi formasında həyata keçirir;
 - b. Məcburi ehtiyat normaları.** MB kommersion banklarına portfellerinin müəyyən bir hissəsini rezerv pul olaraq saxlamağı müəyyənləşdirir;
 - c. Açıq bazar əməliyyatı.** MB-nin tədavüldəki pul kütləsini azaltmaq və ya çoxaltmaq üçün xəzinə bono, özəl sektora aid bəzi təhvil və sənədləri ilə keçici bir müddət üçün alqı-satqı əməliyyatıdır.
- Pul siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə** MB-ın İdarə Heyəti tərəfindən **kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsi** həyata keçirilir. Bu zaman verilən kreditlər (6 aydan çox olmayan) dövlət qiymətli kağızları, dövlətin, etibarlı emitentlərin qarantıları xarici valyuta, qızıl və s. digər aktivlərlə təmin olunmalıdır. müəyyən edir. Kreditlər yalnız milli valyutada və baş idarələrinə verilir.

PUL SİYASƏTİ (DAVAMI)

- Maliyyə bazarlarının inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq MB 2007-ci ildən etibarən pul siyasətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması çərçivəsində «faiz dərəcələri dəhlizi» yanaşmasının tətbiqini nəzərdə tutur. Yeridilən pul siyasətinin reallaşması mexanizmlərinin mütərəqqi formalarından olan faiz dəhlizinin tətbiqi yeni əməliyyat strukturlarını nəzərdə tutmaqla, MB-ın iqtisadiyyatda pulun dəyərinə təsir etmə imkanlarının genişləndirəcəkdir.
 - Bankların likvidlik göstəricilərinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədi ilə onların xarici öhdəlikləri 5%-lik ME Normasından azad olunmuşdur. Daxili öhdəliklər üzrə MEN-ı isə, oktyabr ayında 12%-dən 9%-ə, dekabrın 1-dən 6%-ə endirilmişdir. MEN-nin ortalama müddəti 15 gündən 1 ayadək uzadılmışdır ki, bu da likvidliyin daha səmərəli idarə olunmasına şərait yaranmışdır.
- Təkcə MEN-nin uzadılması hesabına bank sisteminə 2008-ci ildə 346.3 mln. manat həcmində likvidlik dəstəyi həyata keçirilmişdir (Banklara verilən likvidliyin 63%-i xarici valyutada, 37%-i isə milli valyutada olan öhdəliklərə görə).

FƏSİL 27. ÖDƏNİŞ SİSTEMİ

FƏSİL 27. ÖDƏNİŞ SİSTEMİ

FƏSİL 28.

FƏSİL 29. ƏMANƏT SİĞORTA SİSTEMİNİN MAHİYYƏTİ

- Bankların iflası zamanı dövlət tərəfindən lazımı tədbirlər və proqramlar kontekstində **Əmanət sığorta sistemi (ƏSS)** fəaliyyət göstərir.
- Dünya təcrübəsində ən böyük bank böhranı 1930-cu illərdə olub. Bu illərdə ABŞ-da iflasa uğrayan bankların **20%**, geri ödənməyən əmanətlərin **5%-i qədər** olmuşdur. **ƏSS-nin tətbiqatı 1930-cı illərdə ABŞ-da bank iflaslarına cavab olaraq qanuni çərçivəyə minmişdir.** 1930-1933-cü illər arasında yüzlərlə bank iflas etmişdir.
- ƏSS-nin təməlləri **1933-cü ildə FDİC (Federal Deposit Insurance Commite)** qurulması ilə başlanmışdır və bank əmanətlərinin təminatını həyata keçirir (əmanət sahiblərinə güvən saxlamaq məqsədi ilə qurulmuşdur). FDİC başlangıçda **2500\$-ə qədər** əmanəti sığorta edərkən, bu gün isə **100000 \$-a** qədər olan əmanətləri sığorta çərçivəsinə almaqdadır.
- Əmanət sahibləri FDİC-in 100000 \$ limitini aşmaq üçün “brokered deposits” deyilən yola başvurmaqdadır. Məsələn, 10 milyon \$-lıq əmanət sahibi 10 milyon \$ - 100000\$ 100 parçaya ayıraraq brokerə getməkdə və 100000\$-lik 100 dəyişik bankdan əmanət sertifikatı almaqdadır.
- FDİC-in fəalliyəti **üç nəfərdən** təşkil edilən **idarə heyəti** tərəfindən aparılmaqdadır. FDİC-in idarə heyətinin üzvləri **prezident tərəfindən** təyin edilir və **senat tərəfindən** təsdiq edilməkdədir.

ƏMANƏT SIĞORTA SİSTEMİ

- ƏSS-nin məqsədi – makro baxımdan yığımların bank sistemində axınıni sürətləndirir (əmanət sahiblərinin bank sistemlərinə olan güvəni gücləndirir), bank sektorunda müəyyən bir **sabitliyi təmin edir** (yığım sahiblərinin əmanətlərini toplaça və ani olaraq banklardan çəkmələri anında bu sektorda yaşanabiləcək **böhranların qarşısını** alır və ya ola biləcək mənfi təsirləri **minimuma endirilməsində** böyük xidmət edir.
- Avropa birliyinə üzv olan ölkələrdə **30 may 1994-cü il 94/19 EC** sayılı Avropa parlamentində qəbul edilmişdir. Təlimata **3-cü maddəsinin 1 bəndinə görə** kredit qurumları ƏSS-nə daxil omayınca, banklara əmanət toplamaq lisenziyası verilmir və **7-ci maddəsinə** uyğun olaraq, əmanətçilərə **20.000 Avroya qədər** olan hissəsini ödəməklə məsuldur.
 - FDİC-nin fəaliyyətini sırası ilə aşağıdakı şəkildə göstərə bilərik:
 - 1) Mövcud **bank dəyərini** qoruyur, **yeni şöbə açma və birləşmə** təklifləri verir;
 - 2) idari fəaliyyətin nəzarətini həyata keçirir;
 - 3) Pul çəkilməsinə yönəlik **əmanət nisbətləri** (şərtlərilə) əlaqədar tənzimləmə;
 - 4) zəif və problemlı banklara yönəlik **üç strategiya** tətbiq etməkdədir:
 - 4.1. əmanət sahiblərinin alacaqlarını tamamilən ödəyərək bankı ləğv edir;
 - 4.2. uyğun bir **birləşmə imkanı** yaratmaq və ya bankın varlıqlarının bir hissəsini, ya da tamamının **bir banka satılması** ilə əmanət sahiblərini qorumaq;
 - 4.3. bankın fəaliyyətini **yenidən qurmaqdır**.

AZƏRBAYCANDA ƏSS-i

- Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 11 fevral 2007-ci il, № 30 qüvvəyə minmişdir. Bu qanun Azərbaycan Res-pub-likasında fəaliyyət göstərən banklarda fiziki şəxslərin əmanətlərinin **kollektiv icbari sığortalanması** sisteminin yaradılması və fəaliyyəti, o cümlədən əmanətlər üzrə **kompensasiya ödənilməsi** qaydalarını müəyyən edir.
 - **Kompensasiya**- qorunan əmanətçilərə ödənilən pul vəsaitidir.
- Əmanətlərin sığortalanması üçün, **Əmanətlərin Sığortalanması Fondu** yaradılır (qanun uyğun olaraq) və aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:
 1. iştirakçı bankların reyestrini tərtib edir və onlara **şəhadətnamələr** verir;
 2. sığorta haqlarını yığır, onların uçotunu aparır və kompensasiya ödəyir (ödənilmiş məbləği **reqress qaydasında** iştirakçı bankdan tələb edir);
 3. öz əmlakını **idarə edir** və ona dair **sərəncam** verir;
 4. sığorta hadisəsi baş verdikdə, əmanətçilərin tələblərinin uçotunu aparır;
 5. iştirakçı banklardan bu qanunla müəyyən edilmiş **hesabatları** alır;
 6. bu qanuna müvafiq olaraq **Fondun qaydalarını** qəbul edir;
 7. öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün vəsaiti çatışmadıqda, maliyyə bazarlarından, MB-dan və ya Az. hökumətindən **borc vəsaitləri** cəlb edir;
 9. iştirakçı banklardan sığorta haqları üzrə borcun və hesablanmış **dəbbə pulunun ödənilməsini** tələb edir və bu barədə **MBanka məlumat** verir;

FƏSİL 30. KOMMERSİYA BANKLARININ FUNKSİYALARI

- **Banklar-** kredit, əmanət və ödənişlərə aid geniş xidmətlər spektrini təklif edən və iqtisadi vahidlərə müxtəlif maliyyə xidmətlərini göstərən kredit təşkilatıdır.
 - Əmanət funksiyası.
 - Kredit funksiyası.
- **Köçürmə və hesablaşmalar funksiyası.** Hər bir müəssisənin bank hesabı var. Onun vasitəsilə o, ödənişlərini aparır və başqa subyektlərdən ödənişləri qəbul edir.
- **Trast funksiyası.** Banklar müəyyən haqda şəxslərin (personal trast xidmətləri) və müəssisələrin mülkiyyəti (kommersiya və qeyri-kommersiya trast xidmətləri) və maliyyə resurslarını idarə edir.
- **Bank investoru və ya anderayter.** Anderayting qiymətli kağızların emitentdən alınması və mənfəət məqsədilə başqasına satılmasıdır.
- **İnvestisiya planlaşdırma funksiyası.** Banklar, iqtisadi cəmiyyətdə gedən prosesləri təhlil edir və güclü maliyyə və hüquqi ekspertlər ilə müştərilərinə professional planlaşdırma xidməti təklif edirlər.

KOMMERSİYA BANKLARININ FUNKSİYALARININ DAVAMI

- **Kredit pullarının emissiyası.** Kredit verərkən pul kütləsi artır, qayıdarkən azalır.
- **Məsləhət xidməti.** Ənənəvi olaraq müştərilər banklara müraciət edərək kreditin, əmanətin, investisiyaların optimal istifadəsini onlarla müzakirə edir.
- **Qiymətlilərin saxlanması.** Zinət əşyaları, sənədlər və s. şəxsi ləvazimatlar yanmayan seyflərdə qorunur.
 - **Valyuta mübadiləsi.**
 - **Broker funksiyası.** Banklar müəssələrə dilerlərə müraciət etmədən səhm, istiqraz və sair qiymətli kağızları almaq imkanını yaradır.
- **Lizing xidməti.** Banklar müştərilərinə avadanlıq almaq üçün kredit əvəzinə lizing təklif edir.
- **Vençur kapitalının təklifi.** Banklar getdikcə riskli sahələrin finansmanına vəsait ayırır.
- **Pensiya təminatı.** Banklar pensiya fondlarının maraq dairəsinə daxil olaraq vətəndaşların qocalığının təmini ilə məşğul olur.

FƏSİL 31. BANKLARDA KORPORATİV İDARƏETMƏ STRUKTURU

- **Korporativ idarəetmə**– bankın strateji baxışı əsasında onun strateji vəzifələrinin müəyyən edilməsini, bütün idarəetmə səviyyələrində dəqiq vəzifə bölgüsünün aparılmasını, idarəetmə orqanları üzvlərinin tutduğu vəzifələrə uyğunluğunu, risklərin səmərəli idarə edilməsi məqsədi ilə, müfəssəl nəzarət sistemlərinin tətbiqini, habelə idarəetmənin şəffaflığına nail olmaq üçün daxili və xarici auditdən istifadəni təmin edən **prudensial idarəetmə** üsuludur. Lazımi səviyyədə tətbiqini təmin etmək üçün, **bankın səhmdarları və inzibatçılara** aşağıdakıları təmin etməlidirlər:
 - **Strateji və maliyyə planlaşdırma** prosesinin təşkili və həyata keçirilməsini;
 - **Səmərəli təşkilati strukturun** yaradılmasını;
 - **Səmərəli daxili nəzarət və hesabatlıq sistemlərini** əks etdirən daxili qaydaların işlənib hazırlanmasını mövcudluğunu;
 - Bankın fəaliyyətini əks etdirən **dürüst, dolğun və qərəzsiz** məlumatın istifadəçilərə vaxtında təqdim edilməsini;
 - **Risklərin idarə edilməsi** sistemlərinin yaradılmasını;
 - Bankın **idarəedici informasiya sistemlərinin** mövcudluğunu və inkişafını;
 - Daxili audit strukturunun yaradılması, bankın finans vəziyyətinə, imicinə xələl gətirən **halların qarşısını almaq** üçün tədbirlərin hazırlanmasını;
 - Inzibatçıların **bankın mənafəini** öz mənafelərindən üstün tutması;

KREDIT KOMİTƏSİ

- **Kredit komitəsi** bankın İdarə Heyəti üzvlərindən və struktur bölməsinin rəhbərlərindən təşkil olunur. Komitəyə İdarə Heyətinin üzvü rəhbərlik edir. Bankın baş maliyyə inzibatçısı və müsahibat xidmətinin vəzifəli şəxslərindən biri komitənin üzvü olmalıdır. Kredit komitəsinin başlıca vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:
 - Müşahidə Şurasının müəyyən etdiyi limitlərdən artıq **kreditlərin verilməsi və kredit öhdəliklərinin** götürülməsi, habelə onların **şərtlərinin dəyişdirilməsi və restrukturizasiyasını** təsdiq etmək;
 - Kreditlərin və kredit öhdəliklərinin **faiz dərəcələrini** müəyyən etmək;
 - Vaxtaşırı kredit portfelinin qəflətən **monitorinqini** həyata keçirmək;
 - Girovların müntəzəm olaraq **yenidən monitorinqini** həyata keçirmək və **qiymətləndirilməsini** təmin etmək;
 - **Kredit verilərkən** səlahiyyətlərə və prosedurlara riayət edilməsini təmin etmək və **kred. qaytarılması zamanı** tədbirlərin iclasına rəhbərlik etmək;
 - Kreditlər üzrə mümkün zərərlər üçün yaradılmış **ehtiyatların adekvatlığın** yoxlamaq və təhlil etmək;
 - Ən azı ayda bir dəfə **kredit portfelinə aid riskləri** təhlil etmək;
 - MB-nın müəyyən etdiyi qaydaları- **bütün kreditlərin təsdiqi, təsnifatı, ehtiyatların yaradılması, vaxtında və tam həcmdə ödənilməsi üçün struktur bölmələri tərəfindən hazırlanmış qayda və prosedurlara baxmaq və təsdiq olunması üçün** Müşahidə Şurasına təqdim

BÜDCƏNİN HAZIRLANMASI

- **Büdcənin hazırlanması.** Büdcə növbəti təqvim ili üçün il başlanmazdan əvvəl tərtib olunur. Büdcənin hazırlanması ilin əvvəlinə bir ay qalmış başa çatdırılır. Büdcəyə **baş maliyyə inzibatçısı** rəhbərlik hazırlanır. İdarə Heyəti ilə razılaşdırılır və bankın səlahiyyətli idarəetmə orqanı tərəfindən təsdiq edilir. Büdcənin icrasına məsul olan şəxslər və müddətlər müəyyən edilir.
- **Maliyyə açıqlaması və şəffaflıq.** Bütün mühüm məsələləri, o cümlədən maliyyə vəziyyəti, fəaliyyət nəticələri, mülkiyyət və idarə edilmə üzrə məlumatları əsas istifadəçilərə vaxtında və dəqiq açıqlayır. (kənar auditor tərəfindən təsdiq edilmiş maliyyə hesabatlarını auditor rəyi ilə birlikdə)
- Bank öz fəaliyyətinə dair aşağıdakı rüblük məlumatları **kənar auditor tərəfindən təsdiq edilmədən** açıqlaya bilər:
 1. Maliyyə və əməliyyat nəticələrini əks etdirən **balansı, mənfəət və zərərlər haqqında hesabatı**;
 2. Maliyyə məlumatlarının açıqlanması üçün bankın Internet sahifəsindən istifadə edilə bilər.
- **Maliyyə hesabatlığının Maliyyə Hesabatlığının Beynəlxalq Standartlarına (MHBS) uyğun təşkil edilməsidir.**

FƏSİL 35. BANK FƏALİYYƏTİNİN MALİYYƏ TƏHLİLİ

- Bankçılığın **təməl prinsipi**- likvidlik, təhlükəsizlik və mənfəət.
Likvidlik, bir bankın minimum zərər ilə, ola biləcək əmanət çəkimlərini ödəyəbilmə və eyni anda bazarın kredit ehtiyacını qarşılayabilmə gücüdür. **Təhlükəsizlik**, öz sərmayənin yetərli və aktivlərinin keyfiyyətli olması şəklində iki tərəflidir.
- Bank **menecmentinin məqsədi** gəlirliliyi maksimuma çatdırmaq və riskləri minimuma endirməkdir.
- **Faiz marjı**. Faiz marjı ümumi faiz gəlirləri ilə ümumi faiz xərcləri arasında qalan miqdardır. Bu miqdar özlüyündə elə bir məna kəsb etmir. Amma **xalis faiz marjı** üçün ümumi faiz gəlir və xərclərini gəlirli aktivlərə bölmək gərəklidir.
- **Sərmayə yetərliliyi olmadan**- əmanət toplaya və borc ala bilməzlər.
 - **Aktiv keyfiyyəti**- Ən önəmlisi **kreditlərin keyfiyyətidir**. Aktiv keyfiyyətini ölçmək üçün aşağıdakı nisbətlərdən istifadə edilir.
 - 1) $\text{Gəlirli aktivlər} / \text{Aktivlər} = \text{Gəlirlilik nisbəti}$
 - 2) $\text{Kreditlər} / \text{Aktivlər} = \text{Kreditlər nisbəti}$
 - 3) $\text{Problemlı kredit qarşılıqları} / \text{Kreditlər} = \text{Qarşılıq nisbəti}$
 - 4) $\text{Problemlı kredit} / \text{Kreditlər} = \text{Problemlı kredit nisbəti}$

MENECMENT KEYFİYYƏTİ

- **Menecment keyfiyyəti.** Nisbət böyük olarsa, mənfəəti artacaqdır.

- Finans nisbətləri və Du pont təhlili.

$ROE = \text{Xalis mənfəət} / \text{Kapital} = \text{Kapitalın gəlirliyi}$

$ROE = \text{Xalis mənfəət} / \text{Aktiv} = \text{Aktivlərin gəlirliyi}$

$FK = \text{Aktivlər} / \text{Kapiutal} = \text{Finans leverec}$

- **CAMEL metodu.** "Bank of England"-ın hazırladığı 5 önəmli göstərici bankçılıq mövzusunun baş hərfləridir:

Capital Adequate = Sərmayə yetərliliyi;

Asset Quality = Aktiv verimliliyi;

Management Quality = Menecment keyfiyyəti;

Earnings Ratio = gəlirlilik durumu;

Liquidity = likvidlik.

- **Başabaş nöqtəsi.** Xalis faiz marjı pozitiv ola bilər, amma hansı böyüklükdə olmalıdır? Bütün bunların cavabını verə bilmək üçün bankın BBN nisbətinə nəzər salmaq kifayətdir:

$BBN = \text{Xalis xərclər} / \text{Gəlir gətirən aktivlər} = \text{Qaynaqların gəlirliyi}$

GƏLİRLİLİK VƏZİYYƏTİ

- **Gəlirlik vəziyyəti.** ROE nisbətinin qiyməti ilə izah olunur və burada aşağıdakı formullardan istifadə edilir:

Gəlirli aktivlər / Xərcli passivlər

Faiz gəlirləri / Gəlirli aktivlər

Qeyri faiz gəlirlər / Aktivlər

Qeyri-faiz gəlirlər / Gəlirlər

Sabit daşınmaz aktivlər / Aktivlər

Xalis gəlir / Gəlir = **Mənfəət marjı**

- **Likvidlik. I dərəcəli likvidlik nisbətləri.** (Kassa + MB + digər banklar (hazır dəyərlər)) / (Müddətsiz əmanət + qısa müddətli borclar + ödəmə əmirləri)
- **II Dərəcə likvid nisbətləri.** (Hazır dəyərlər + finans investisiyası) / Qısa müddətli borclar
- **Gəlir cədvəli.** Gəlir cədvəlinin ilk bölümündəki faiz gəlirlərindən faiz xərcləri çıxarıldıqda xalis faiz gəliri əldə edilir. Gəlir cədvəlini aşağıdakı kimi təsvir edə bilərik:
I. Faiz gəliri: Kreditlərdən, banklardan, qiymətli kağız portfeli və digər əməliyyatlardan əldə edilən faiz gəlirləri;

GƏLİR CƏDVƏLİ

II. Faiz xərcləri: Əmanətlərə ödənen və alınan kreditlərə ödənen.

III. Ümumi faiz gəliri, (Faiz gəliri - faiz xərcləri (I-II)).

IV. Kreditlər, zərər qarşılığı (3).

V. Xalis faiz gəliri (3-4).

VI. Fəaliyyət gəlirləri: Faiz xaricində gəlirlər (fəaliyyət gəlirləri):

Kreditlərdən alınan haqq və komisyon, bankçılıq xidmətləri gəlirləri, valyuta alqı-satqısından əldə edilən gəlir, iştirakçılardan alınan dividend.

VII. Fəaliyyət xərcləri: Faiz xarici xərclər isə (fəaliyyət xərcləri): personal xərcləri, verilən haqq və komisyonlar, amortizasiya xərcləri, valyuta zərərləri. Bankların faiz xarici xərcləri içindəki ən önəmli pay personal xərclərinə aiddir. Digər xərclər maddəsinə aiddir: reklam və tanıtma (promsyon) xərcləri.

VIII. Vergidən qabaq mənfəət (5+6-7)

IX. Vergi və X. Xalis Mənfəət

- Banklar mənfəətlərini artırma bilmək üçün üç əsas vəzifəni yerinə yetirirlər: **gəlirlərin artırılması; məsrəflərin nəzarət altına alınması; riskin azaldılması.**

BANKLARIN ÜMUMİ GƏLİR VƏ XƏRCİ

- **Ümumi gəlir** = əməliyyat gəliri + qeyri əməliyyat gəlirləri
Bank gəlirliyi bu formulla hesablanır; $\text{Mənfəət} / \text{Səhm kapitalı} = (\text{Mənfəət} / \text{Aktiv}) \times (\text{Aktiv} / \text{Səhm kapitalı})$
- **Bank fəaliyyətinin "rentabelliyi"** - $\text{Mənfəət} / \text{Aktiv} = (\text{Mənfəət} / \text{Bank gəliri}) \times (\text{Bank gəliri} / \text{Aktiv})$
- Bank aktiv gəlirliyinə təsir göstərən başlıca amil- **marjdır**. **Marj** ümumi gəlirin yüzdə neçə faizinin bankın əlində qalmasını göstərən göstəricidir.
- **Kommersiya bankının xərcləri**- bank fəaliyyətinin təminatı və əməliyyatlarm yerinə yetirilməsi üçün çəkilən xərcləri əhatə edir. **Bank xərcləri** = əməliyyat xərcləri + bank fəaliyyətinin təminatı üçün xərclər + sair xərclər. **Bankın xərcləri** = faiz xərcləri + qeyri-faiz xərcləri. Faiz xərcləri - cəlb edilmiş vəsaitlər üçün ödənen faizlərin məbləğidir. **Qeyri-faiz xərclərinə daxildir**= əməliyyat xərcləri - poçt və teleqraf xərcləri, valyuta əməliyyatları üzrə xərclər, müxbir hesablar üzrə ödənilən xərclər; bank fəaliyyətinin təminatı üçün - idarə aparatlarının saxlanması, təsərrüfat (amortizasiya ayırmaları, icarə haqqı və s.); **sair xərclər**- cərimə, keçən il üzrə faiz və komisiya ödəmələri. Faiz xərcləri ümumi xərclərin 70 %-ni təşkil edir.

FƏSİL 36. BANKLARDA RİSK NÖVLƏRİ

- Qrup daxilində risklərin idarə edilməsi funksiyası **finans riskləri** (kredit, bazar, coğrafi, valyuta, likvidlik və faiz dərəcəsi riskləri), **əməliyyat və hüquqi risklər** ilə əlaqədar həyata keçirilir. Finans risklərinin idarə edilməsi funksiyasının əsas məqsədi risk limitlərinin müəyyən edilməsi və bu limitlərə riayət edilməsidir. **Əməliyyat və hüquqi risklərin idarə edilməsində məqsəd**, bu risklərin azaldılması üçün nəzərdə tutulan daxili qayda və prosedurlara uyğun riayət edilməsini təmin etməkdən ibarətdir.
1. **Sərmayə yetərliyi riski.** Banklar sərmayələrini qanunların təsbit etdiyi həcmdə tutmaq məcburiyyəti vardır.
 2. **Kredit riski.** kredit xətti açılarkən, müştərisinin zamanında və istənilən miqdarda aldığı krediti geri ödəməmə riski vardır.
 3. **Valyuta riski-** valyuta bazarlarında valyutalardakı gözlənilməyən dalğalanmalar səbəbi ilə bank axın mövqelərində uyğunsuzluq ilə rastlaşa bilər və zərərə düşər. **Az. Res-sı MB-nın Açıq Valyuta Mövqeyi Limitlərinin Müəyyən Edilməsi və Tənzimlənməsi** haqqında Qaydalarına uyğun olaraq, Bankın hər-hansı bir valyuta üzrə açıq valyuta mövqeyi Bankın ümumi kapitalının 10%-dən, bütün xarici valyutalar üzrə isə 20%-dən artıq olmamalıdır.

RİSKLƏRİ İDARƏETMƏ KOMİTƏSİ

4. Bazar riski- sabit gəliri borclanma alətlərində, valyuta kurslarında, mal və aksiya qiymətlərində alınan pozisiyonlar yaşanan dalğalanmalardan qaynaqlanır.

5. Likvid riski

6. Faiz riski- nisbətlərində meydana gələn dəyişikliklərin bankın gəlir və xərclərinə təsir etməsindən ortaya çıxan bir riskdir.

7. İqtisadi risk- kredit menecmentlərinin makroiqtisadi şərtləri nəzarət altına ala bilmələri qeyri-mümkün olmasına baxmayaraq, kredit portfelini iqtisadi həyatdakı dalğalanmalardan uzaqlaşdırmaq mümkündür.

- **Risqləri idarəetmə komitəsi** bankın fəaliyyəti nəticəsində yaranan risklər haqqında məlumata və biliyə malik olan İdarə Heyətinin üzvlərindən və bankın struktur vahidlərinin rəhbərlərindən təşkil olunur. Komitəyə İdarə Heyətinin üzvü rəhbərlik edir. Əsas vəzifələri

aşağıdakılardan ibarətdir:

- **Risqlə bağlı qaydalar hazırlamaq**, İdarə Heyətilə razılaşdırdıqdan sonra təsdiq olunması üçün Müşahidə Şurasına təqdim etmək;
- vaxtaşırı qiymətləndirmək və tələb olunduqda yeniləşdirmək;
- Risklərin idarə edilməsi prosesini əməliyyat cəhətdən daim dəstəkləmək və bunun üçün bankın müvafiq struktur bölməsinin və ya əməkdaşlarının müəyyən edilməsini təmin etmək.

FƏSİL 37. BANK BÖHRANI

- **Finans böhranı**- əsassız (tutarsız) makroiqtisadi siyasət, dövlət köçürmə ödəmə münasibətləri sisteminin kökündən pozulması, inflyasiyanın güclənməsi, bank sektorundakı çaxnaşma, zəif və ya axsaq milli finans sistemi, əlverişsiz xarici şərtlər (məsələn, əsas milli ixrac mallarının qiymətinin düşməsi, və ya əsas idxal mallarının qiymətinin qalxması), düzün olmayan mübadilə kursu (adətən, yüksək), siyasi qeyri-sabitlikdir.
- **Valyuta böhranı**– Valyuta kurslarının kəskin tərəddüdlərində, kapital axınında, devalvasiya və revalvasiyada, beynəlxalq likvidliyin zəifləməsində, valyuta-kredit və finans münasibətlərində qarşıdurmanın kəskinləşməsində özünü göstərir.
- BVF-nin verdiyi tərifə görə, valyuta böhranı mübadilə kursuna spe-kul-ya-tiv hücumlar zamanı xarici rezervlərin xərclənməsinə və ya faiz dərəcələrinin kəskin qalxmasına səbəb olur.
- Finans böhranının bir elementi də borc böhranıdır. Borc böhranı dövlətin və təsərrüfat subyektlərinin kreditorlar qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsidir.
- 1929-1933-cü illərdə 25000 amerikan bankından 11000-i müflisləşdi.

MALİYYƏ BÖHRANIN STRUKTURU

- **Bank böhranı** finans böhranının bir komponentidir. Maliyyə böhranı anlayışı, bank böhranı anlayışına nisbətən daha geniş anlayışdır. **Maliyyə böhranının**- yerli və xarici müəlliflərin elmi araşdırmalarında finans qeyri-sabitliyinin yaranması və inkişafının dəqiq çərçivəsinin müəyyənləşdirilməsinə dair vahid yanaşmanın olmadığını əminliklə sübut etmək olar. Maliyyə böhranının strukturu aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir:
 1. **Valyuta** milli valyutanın **devalvasiyasına** səbəb olur;
 2. **Bank-** bir və ya bir neçə bankın müflisləşməsi **ölkədə ödəmə böhranını yaradır** və onun fonunda da iqtisadiyyatda bankların müflisləşməsi epidemiyası yayılır;
 3. **Borc-** daxili və ya xarici borc probleminin kəskinləşməsi ilə əlaqədardır;
 4. **Birja** qiymətli kağızların bazar dəyərinin sürətlə düşməsi;
 5. **İqtisadiyyatda qeyri müəyyənsizliyin** artması;
 6. **Faiz dərəcələrinin** yüksəlməsi.

IV BOLMƏ. FINANS BAZARI: PUL VƏ KAPITAL BAZARI

FƏSİL 28. FİNANS BAZARININ STRUKTURU

- **Fond təklif və tələbi arasındakı axınları nizamlayan qurumlar, axını saxlayan finans alətləri və bunları nizamlayan hüquqi və idari qaydaların mövcud olduğu və finans alətlərinin doğrudan və ya dolaylı olaraq, fond transfer əməliyyatlarının gerçəkləşdiyi bazarlar "Finans bazarları" adlanır və tərkibinə pul və kapital bazarları daxildir.**
- **Finans bazarlarını çeşidliyinə görə qruplaşdırmaq mümkündür:**
 - 1) **bu bazardan faydalananlar baxımından:** iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə fond tələb etmək üzrə şəxslər, şirkətlər, mərkəzi hökumət, bələdiyyə idarələri, xarici sərmayədarlar kimi 5 çeşid yatırımcı gəlir.
 - 2) **alətin tipi:** borca və ya kapitala görə, yəni istiqraz və aksiya;
 - 3) **alətin müddəti:** bir ilədək aşağı müddətli, 5-10 ilədək ortamüddətli və daha uzunmüddətli alətlər;
 - 4) **mərkəzləşmə dərəcəsi:** bazarlar regional və ölkə əhəmiyyətli olur. Buraya ölkənin hər yerindən təklif və tələb gələ bilər;
 - 5) **I və II bazarlar.** II Bazardakı əməliyyatların çoxu daha öncə bazara çıxarılan alətlərin investorlar tərəfindən alqı-satqısıdır.

PUL VƏ KAPİTAL BAZARI

- Müddətindən asılı olaraq finans bazarı pul bazarı və sərmayə bazarı kimi iki yerə bölünür:

1) Pul bazarı(money markets) - qısa fond təklifləri ilə qısa müddətə olan fond tələblərinin qarşılaşdığı bir bazardır.

Ümumiyyətlə, qısamüddətli fondlar hüquqi və fiziki şəxslərin dövriyyə vasitələrinə olan ehtiyacları üçün tələb olunur.

2) Sərmayə bazarı- uzunmüddətli fond təklifləri ilə uzun müddətə (fondlar alınır və satılır) olan fond tələblərinin qarşılaşdığı bir bazardır. Uzunmüddətli fondlar sonradan hüquqi şəxslərin amortizasiya ayırmaları və mənfəətləri hesabına ödənilir.

- **Uzunmüddətli** fond ehtiyaclarının qarşılaşdığı sərmayə bazarlarının ən təməl iki aləti isə **istiqrazlar və aksiya sənədləridir**. Şirkətlər finans bazarından 2 şəkildə qaynaq əldə etmək imkanına malikdirlər. Ən çox istifadə olunan metod borc aləti (bono kimi) ixrac etməkdir. Bu alətlə firma borc aləti-ni (bonoyu) alan quruma, məlum bir ödəmə zamanında (müddət sonunda) məlum bir gəlir ilə birlikdə əsas pulu ödəməyi öhdəlik edir.

PUL VƏ KAPİTAL BAZARININ FƏRQİ

• PUL BAZARI

1. Müddətinə görə;
qısamüddətli fond təklif və tələbin
qarşılaşdığı bazardır

2. Fəaliyyətinə görə- Müvəqqəti likvid
sıxıntısını aradan qaldırmaq
məqsədi ilə bazara girilir

3. Qaynaq formasına görə;
Fond qaynaqları sabit olmayan
əmanətlər

4. Alətinə görə;
Fond alış-verişində istifadə edilən
alətlər ticari sənədlərdir

5. Faizə görə;
Risk və faiz nisbətləri aşağıdır.

• KAPİTAL BAZARI

1. Uzunmüddətli təklif və
tələbin qarşılaşdığı
bazardır

2. Sabit investisiyalar
üçün müraciət edilir

3. Fond qaynaqları sabit
olan gerçək yığımlardır

4. Fond alış-verişində
istifadə edilən alətlər
aksiya və istiqraz kimi
qiymətli kağızlardır

5. Risk və faiz nisbətləri
yüksəkdir.

FƏSİL 41. KAPİTAL BAZARININ NÖVLƏRİ

- **Kapital bazarını müxtəlif meyarlara görə qruplara ayıra bilərik:**
 - **1) qiymətli kağızların ilk dəfə bazara çıxıb-çıxmadığına görə:**
 - I bazar-** tədavülə ilk dəfə çıxarılan qiymətli kağızların əldən-ələ dəyişdirildiyi bazarlardır;
 - II bazar-** kapital bazarlarına daha öncə çıxarılmış və hələ də tədavüldə olan qiymətli kağızların alınıb-satıldığı bazarlardır.
 - 2) bazarların təşkilatı vəziyyətlərinə görə:**
 - **təşkiləndirilmiş kapital bazarı**, yəni qiymətli kağızların alqı və satqısı birjalarda aparılır;
 - **sərbəst kapital bazarı**, müəyyən məkanı olmayan bazarlardır.
 - 3) ölkə miqyasında olub-olmamasına görə:**
 - **ölkə səviyyəsində kapital bazarı;**
 - **bölgə miqyaslı kapital bazarı.**
 - 4) qiymətli kağız çeşidlərinə görə:**
 - **özəl sektora aid aksiya və istiqrazların bazarı;**
 - **dövlətə aid istiqraz və xəzinə bonolar bazarı.**

KAPİTAL BAZARININ FUNKSİYASI

- I- yığımların sənayə sektoruna **axımını təmin edir** və II- aksiyaların dəyərinə görə şirkət menecmentinin fəaliyyətinə qiymət vermək olar.
- **I bazar** daha çox **sərmayə bazarı** bilinci ilə, **II bazar** isə **qiymətli kağız bazar** bilinci ilə çalışır. **I bazarda** uzunmüddətli fondların yığım sahibindən şirkətlərə transferi prosesi ortaya çıxır və **I bazarda** istiqraz və aksiya satışları nəticəsində şirkətin strukturuna təzə pul halında yeni sərmayə daxil edir. **II bazarda** əldən-ələ dəyişdirilən qiymətli kağızlar fondları istifadə edənlərdən çoxdur. **II bazarda** qiymətli kağızları öz aralarında alıb-satırlar.
- Qiymətli kağız bazarında **tələb faktoruna** təsir edən amillər aşağıdakılardır:
 - **Ümumi pul miqdarı;**
 - **Xalqın yığım imkanları;**
 - **Yığım meyli;**
 - **Sosial sığorta fondları sığorta şirkətləri;**
 - **Pensiya fondları;**
 - **Sosial müdafiə fondu.**
- Qiymətli kağız bazarındakı təklif qaynaqlarına aşağıdakılar aiddir:
 - yeni qurulan səhmdar şirkətlər;
 - mövcud şirkətlərin xalqa açılması;
 - xalqa açıq mövcud şirkətlərin sərmayə artımı.

FƏSİL 42. QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARININ FUNKSIYALARI

- Ümumi qiymətli kağızlar bazar funksiyalarına aşağıdakılar aid edilir:
 1. **Kommersiya funksiyası**- bazarda görülmən əməliyyatlardan **gəlir əldə etmək funksiyası**;
 - **Qiymət funksiyası**;
 - **Informasiya funksiyası**- bazarın ticarət obyektləri və onun iştirakçıları haqqında olan bazar məlumatlarının bazar iştirakçıları üçün hazırlanması və çatdırılması;
 - **Tənzimləyici funksiya** bazarda qayda-qanunlar yaradır, iştirakçılar arasında mübahisələri həll edən nəzarət (idarə) orqanları təşkil edir.
 - **QKB-nın xüsusi funksiyalarına isə aşağıdakıları aid etmək olar:**
 - **Yenidən bölüşdürülmüş funksiya**; 3 yerə bölmək olar:
 - a. Pul vəsaitlərinin bazar fəaliyyəti sahələri və sferaları arasında yenidən bölüşdürülməsi;
 - b. Əmanətlərin qeyri-istehsal formasından istehsal formasına çevrilməsi;
 - c. Dövlət büdcəsi kəsirinin qeyri-informasiya əsasında maliyyələşdirilməsi, yəni tədavülə əlavə pul vəsaitlərinin buraxılmaması.
 - **Qiymət və finans risklərinin sığortası funksiyası.**

QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARININ STRUKTURU

- QKB-nin strukturunda əsas 2 bazar götürülür: QK-ın I və II bazarı;
- **Birinci bazara** şirkətlər və bələdiyyə orqanları tərəfindən istiqrazlar və aksiyalar kimi ilk ixrac edilmiş qiymətli kağızlar çıxarılır. **İkinci bazarın** özü dörd bazara bölünür: birja; qeyri-birja bazarı; üçüncü bazar və dördüncü bazar.
- **Fond birjası**- QKB-nin likvidliyini və onun tənzim olunmasını təmin edir. Fond birjası QK-nin bazar qiymətini müəyyən edir, qiymətli kağızlara olan tələb və təklif arasında tarazlığı əks etdirməklə həmçinin onlar haqqında lazımı informasiyanın yayılmasını təşkil edir.
- **Qeyri-birja bazarında** QK birjada **qeydiyyatdan keçmir**. Qeyri birja bazarı **avtomatlaşdırılmış şəkildə** fəaliyyət göstərir ki, bu da alıcılara və satıcılara QK-ın cari qiymətlərini izləmək imkanı verir.
- **Üçüncü bazar**- QK-ın alqı-satqısı **vasitəçilər tərəfindən qeydiyyata** alınaraq **yüksək komisyon məbləği** tələb olunur. Bu bazar ən çox ABŞ-da inkişaf edib.
- **Dördüncü bazar** və yaxud da kompüterləşdirilmiş bazar. Bazar dördüncü bazarın əsasında aksiyaların elektron ticarət sistemi sistemi fəaliyyət göstərir. Bu bazar investorlara sazişləri güclü kompüter sisteminin vasitəsilə imzalamaq imkanı verir.

QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARININ NÖVLƏRİ

- Emitentlərə görə QKB-nı aşağıdakı bazarlara bölmək olar:
 - şəxsi QKB-ı; - dövlət QKB-ı; - beynəlxalq QKB-ı.
- İnvestorlara görə QKB-nı aşağıdakı bazarlara bölünürlər:
 - inistitusal investorların QKB-ı; - fərdi investorların QKB-ı
 - Ərazi meyarına görə QKB-nı aşağıdakı növləri vardır:
 - regional; milli global.
- QKB-ı işlədilən ticarət "texnologiyasına" görə aşağıdakı növlərə bölünürlər:
 - Kassa bazarları; - Təcili bazarlar;
 - Auksion bazarları; - Diler bazarları.
- Əgər maraqlı tərəflər öz qiymətli kağızlarını təcili alıb-satmaq istəyirlərsə, onda onlar kassa bazarlarından istifadə edirlər. Bu bazarda sövdələşmələr 12 gün ərzində həyata keçirilir.
 - **Auksion bazarları** aşağıdakı bazarları özündə birləşdirir:
 - Sadə auksion bazarları; - Holland auksion bazarları;
 - İkili auksion; - Onkol; - Fasiləsiz auksion bazarları.

AUKSION BAZARLARI

1. **Sadə auksion bazarları**- fond alətlərinə qarşı yüksək alıcılıq tələbi olduğu zaman işləyir və satıcı monopoliyası yaranır.
 2. **Holland auksion bazarları** bu bazarın fəaliyyəti alıcıların ərizələrinin əvvəlcədən yığılması vasitəsi ilə həyata keçirilir.
 3. **İkili auksion bazarlarının**- burada çoxlu sayda alıcılar və satıcılar iştirak edirlər ki, onlar burada öz qiymətli kağızlarını alıb-satmaq hüququnu qazanmaq üçün öz aralarında yarışirlar.
 4. **Onkol bazarlarında** isə, qiymətli kağızlara olan tələb və təklifin təmərküzü tələb olunan səviyyəyə çatmadıqda istifadə edilir. Onkol ticarət sistemində müəyyən vaxt ərzində QK-ın kağızların alınb-satılması üçün sifarişlər yığılır. Sonra sifarişlər içində ən yüksək qiymət verən ərizəyə üstünlük verilir.
 5. **Fasiləsiz auksion bazarlarının** bu bazara QK-ın alınb-satılması haqda ərizələr daxil olduqda tez bir zamanda həyata keçirilir.
- **Diler bazarı** birjadan kənarda fəaliyyət göstərir və QKB-da mühüm yer tutur. Öz şəxsi hesabına fond alətlərini almaq və satmaq imkanına malik olan şəxs diler bazarını təşkil edə bilər.
 - **Təşkilatlandırılmış qiymətli kağız bazarında** hər istəyən şirkətin öz aksiyasını satması mümkün deyildir. Listingdən keçə bilmələri üçün qiymətli kağızlar üzrə komitənin müəyyən etdiyi şərtləri yerinə yetirmək məcburiyyəti vardır.

FƏSİL 43. FOND BİRJASI

- Fond birjasının beş əsas funksiyası vardır:
 - 1) likvidlik ehtiyaclarını qarşılamaq;
 - 2) Alıcı və satıcıları QK-ın alqı-satqısı üçün bir məkana toplamaq;
 - 3) qiymətli kağızların **real kursunu** müəyyən etmək;
 - 4) kapitalın bir sahədən digər sahəyə **axmasını təmin etmək**;
 - 5) **real bazarın yaradılmasına** xidmət etmək.
- **Fond birjasının idarəetmə orqanı.** Birjanın ümumi yığıncağı birjanın ən ali idarəetmə orqanı hesab edilir. Birja üzvlərinin ümumi yığıncağı ardıcıl olaraq **hər il bir dəfədən az olmayaraq** çağrılır. Birjanın növbədənəknar iclası **birja üzvləri və birja şurası** tərəfindən çağırılır.
- **Fond birjası**, birja sazişlərində iştirak edəcək iştirakçıların hamısına eyni səviyyədə məlumat verməlidir. Fond birjası müştəriyə alacağı qiymətli kağızın gəlir verib-verməyəcəyi barədə təminat verə bilməz. Birja yalnız, müştəriyə yalnız alacağı QK haqqında dolğun məlumat verə bilər. **Birjada yalnız o şirkətlərin aksiyaları kotirovka edilir ki, listinqdən keçmiş olsunlar.**
 - Birjaların iqtisadiyyata göstərdiyi xidmət sahələri aşağıdakılardır:
 1. Likvid saxlama funksiyaları, 2. Bazarda vahid qiymət təşkil etmə funksiyası, 3. Etimad və təminat funksiyası, 4. İqtisadiyyatda barometr funksiyası, 5. Sərmayəyə hərəkətlilik (mobilitə) saxlama funksiyası, 6. Mülkiyyəti geniş xalq kütləsinə yayma, 7. Birjanın iqtisadiyyata qaynaq yaratmadakı rolu.

FƏSİL 44. FOND BAZARININ PEŞƏKAR İŞTİRAKÇILARI

- QKB-nın broker fəaliyyəti ilə məşğul olan peşəkar iştirakçısı **broker** adlanır. Broker sifətində **həm fiziki şəxslər, həm də hüquq şəxslər** çıxış edə bilərlər. Fond bazarında peşəkar broker fəaliyyəti müəyyən lisenziya əsasında həyata keçirilir.
- Broker və müştəri öz əlaqələrini **müqavilələr** əsasında qurur. Broker müştərinin adından və hesabından çıxış edir. Broker müştərinin tapşırığı əsasında hərəkət edir. **Brokerin əsas gəliri** sazişlərin məbləğindən asılı olaraq tutulan komisiyonlardır.
- Çox zaman brokerlər öz fəaliyyətinə qiymətli kağızlar bazarında müştərilərlə məsləhət etməyi də daxil edirlər.
- **Diler** QKB-da hüquqi şəxs kimi fə-aliyyət göstərən investisiya şirkətlərini təmsil edir. Əqdləri də müştərilərin hesabına deyil, öz hesabına yerinə yetirir. **Dilerin gəliri** alqı-satqı qiymətləri ara-sın-dakı fərqdə olur. Bazarda operator rolunda çıxış edən diler alqı-satqı qiymətlərini, alınan və satılan qiymətli kağızların minimal və maksimal saylarını, həmçinin də elan edilən qiymətlərin nə vaxta qədər qüvvədə qalacağını müəyyən edir.

DEPOZİTARİ MÜQAVİLƏSİ

- QK-ın və ya onların sertifikatlarının saxlanması, yaxud uçotu və qiymətli kağızlara olan hüquqların keçməsi üzrə xidmətlər göstərilməsi **depozitari fəaliyyəti** hesab olunur.
- QKB-nın depozitari fəaliyyətini həyata keçirən peşəkar iştirakçısı **depozitari adlanır**. Qiymətli kağızların uçotu üçün təyin edilmiş hesabat "**depo hesabı**" adlandırılır. Yalnız hüquqi şəxs depozitari ola bilər. Depozitor müqaviləsi yazılı şəkildə bağlanır və bu müqavilənin bağlanması deponentin qiymətli kağızlara olan hüququnun depozitariyə keçməsinə bildirir. Depozitar deponentin onda saxladığı QK sertifikatlarının qorunmasına mülki hüquqi məsuliyyət daşıyır.
- Depozitari müqaviləsinə aşağıdakı mühüm şərtlər daxil edilməlidir:
 - 1) müqavilənin predmetinin birmənalı müəyyən edilməsi, QK-ın sertifikatlarının uçotu üzrə xidmətlərin göstərilməsi;
 - 2) deponentin depozitaridə saxlanan qiymətli kağızları üzrə sərəncam verilməsi haqqında deponentin depozitariyə məlumat vermə qaydası; 3) müqavilənin qüvvədə olduğu müddət; 4) müqavilədə nəzərdə tutulmuş depozitari xidmətlərinin ödənilməsinin həcmi və qaydası; 5) depozitarinin deponent qarşısında hesabat verməsinin forması və dövriliyi; 6) depozitarinin vəzifələri.

KLIRING FƏALIYYƏTİ

KLIRING FƏALIYYƏTİ